

La croada a Terra Santa de 1269 i la política internacional de Jaume I

Ernest MARCOS HIERRO
Universitat de Barcelona

Des del moment mateix de la seva realització, la croada a Terra Santa de Jaume I ha estat l'empresa del monarca que menys atenció ha suscitat i que més crítiques ha concitat.¹ L'opinió pública de l'època, que havia reclamat per boca dels trobadors, com Olivier «lo Templier» i Cerverí de Girona,² el compromís del rei català amb la defensa d'ultramar, es mostrà molt crítica quan tingué notícies del seu abandonament de l'expedició i formulà hipòtesis desagradables sobre les raons veritables de la seva renúncia, com aquelles que recull Guillem de Puilloreus en la seva «Historia Albigensium».³ D'aquesta i altres fonts italianes i del regne de Jerusalem, es desprèn que, per als seus contemporanis, Jaume I fou un mal croat, que fracassà en el seu propòsit per una combinació de diversos motius, que van des d'una organització deficient de l'empresa tant pel que fa a l'elecció dels aliats com a la seva planificació logística, passant per la covardia personal del monarca davant dels perills de la mar, fins a acabar en el desig luxuriós de la seva amant Berenguera Alfonso que li impedí, finalment, allunyar-se'n. El Conqueridor era perfectament conscient d'aquestes crítiques, com ho demostra el relat apologetic que ens ofereix al *Llibre dels feits*, una autèntica refutació punt per punt de les acusacions que li eren fetes.⁴

A desgrat dels seus esforços, el reial cronista no aconseguí tanmateix dissipar del tot els dubtes, i l'eco del judici negatiu dels espectadors de l'afer al segle XIII ressona en els historiadors que, des de Jerónimo Zurita⁵ en endavant, s'han ocupat de relatar aquest episodi. Els historiadors de les croades resumeixen en uns quants paràgrafs les dades sobre l'expedició que aplegà Reinhold Röhrich⁶ en un article de 1890 i retraten, com fa el cèlebre Sir Steven Runciman, el rei Jaume com un vell cavaller ingenu, que no sap ben bé allò que fa quan decideix d'embarcar-se en l'aventura ultramarina.⁷ Per la

1. Vegeu, en general, MARCOS (1996 i 2007).

2. Olivier «lo Templier», «Estat aurai lonc temps en pessamen» (BdT 312,1): vegeu, per exemple, l'edició de RIQUER (1975, vol. III, p. 1475-1477, núm. 309), i el comentari d'HAUF (2003, p. 338). Cerverí de Girona, «En breu sazo aura-l jorn perentori» (BdT 434A,20): sobre la debatuda cronologia d'aquest text, vegeu Hauf (2003, p. 339-340) i l'article de Miriam CABRÉ, «“En breu sazo aura-l jorn perentori” (BdT 434A,20): Jaume I i Cerverí interpreten els fets de 1274», a *Actes del X Col·loqui de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alacant 2003)*, en premsa.

3. GUILLEM DE PUILLOREUS, «Historia Albigensium», a *RHGF*, núm. 20, p. 774.

4. JAUME I, *Llibre dels feits*, cap. 484-490. Vegeu MARCOS, 2007, p. 198-202.

5. ZURITA, 1967-1974, vol. I, p. 667-673.

6. RÖHRICH, 1890, p. 384-394.

7. Vegeu STERNFELD, 1896, p. 170-177; GROUSSET, 1934-1936, vol. III, p. 649-650; RUNCIMAN, 1954-1955, vol. III, p. 330-331; RUNCIMAN, 1955-1985, vol. II, p. 580; PRATER, 1970, vol. II, p. 494-495; RILEY-SMITH, 1987, p. 174; BALARD, 1988, p. 56; RICHARD, 1989, p. 520-522.

seva banda, els biògrafs del sobirà, des de Tourtoulon fins a Villacañas, consideren la croada un error des del moment mateix de la seva concepció i lamenten, amb matisos, la decisió del Conqueridor de portar a terme el seu projecte.⁸ En una publicació ben recent, el filòleg medievalista italià Stefano Cingolani presenta encara la croada com una «idea prou absurda», inspirada per «l'idealisme egocèntric» que caracteritza, segons l'autor, els darrers anys del regnat i de la vida del Conqueridor.⁹ La meua opinió, tanmateix, és radicalment distinta. No em sembla oportú utilitzar les crítiques formulades pels contemporanis del Conqueridor de manera acrítica i anacrònica per confirmar una visió prejudiciada i també anacrònica de la croada de Jaume I de 1269, en particular, i de les croades en general. Quan Puillorens i els cronistes del regne de Jerusalem descriuen com un error vergonyós i, fins i tot, com una aventura ridícula la iniciativa del rei d'Aragó, ho fan perquè, com veurem més endavant, trencava tots els límits convencionals de la croada tal com ells la concebien des de la seva òptica güel·fa i profrancesa, i la majoria d'historiadors de les croades dels segles XIX i XX els segueixen, perquè, probablement sense adonar-se'n, participaven també de la mateixa opinió. Havien interioritzat tant els judicis de les seves fonts, que blasraven l'emperador Frederic II per haver recuperat Jerusalem mitjançant un tractat signat amb el califa al-Kamil, perquè així ho feia el papa Gregori IX, i lloaven, en canvi, Lluís IX de França, a desgrat del fracàs militar evident de les seves dues empreses.

Per llur banda, els biògrafs de Jaume I accepten amb el cor contret el veredict de negatiu i el repetixen, perquè no es veuen amb cor de justificar, com diria Francesc Carreras Candi, l'única espina de derrota en un regnat ple de roses de victòria i prefereixen atribuir-la a un generós error de càlcul, motivat per la ferma fe i la bona intenció del monarca.¹⁰ Els uns i els altres no posen tanmateix en dubte el dret del rei a acudir en defensa dels estats croats de Palestina. Els seus successors moderns, en canvi, partint de la creença moderna que totes les croades són un error i, a més a més, un error criminal, aprofiten les crítiques interessades dels adversaris de la casa d'Aragó per a desqualificar l'empresa de 1269 en tot el seu conjunt, i així acaben, com els seus col·legues més antics, jutjant les iniciatives del Conqueridor pel seu resultat. Molts pensen que no hi ha dubte que també les empreses de Mallorca i València foren actes d'agressió contra estats constituïts, motivats per la intolerància religiosa, però, almenys, aquelles tingueren èxit i procuraren nous regnes al casal barceloní. Poden, per tant, ser considerades un encert, sobretot des del punt de vista de la *Realpolitik*. En canvi, de la croada a Terra Santa no hi ha res a dir: fou un fracàs sense palliatius en el pitjor dels escenaris possibles, l'ultramar feudal i cristià, un món que, des de la nostra perspectiva actual, en aquells moments ja estava condemnat a desaparèixer.

Els qui pensen així, al meu entendre, s'equivoquen. Per tal de valorar justament l'abast i la importància d'aquesta aventura, hem d'oblidar-nos del seu final fracassat. Hem de mirar la seva iniciativa amb els ulls dels qui la contemplaven durant la primavera de 1269, quan no sabien encara ni que una tempesta obligaria el Conqueridor a canviar de rumb i li impediria desembarcar a Sant Joan d'Acre, ni que l'il-khan mongol no es presentaria, finalment, a Palestina amb l'exèrcit que havia promès. Els europeus d'aquell temps temien amb tota certesa que els estats croats podien desaparèixer sota els embats del sultà Baibars d'Egipte, però no donaven encara aquesta batalla per perduda. Amb un entusiasme més o menys gran, tots estaven disposats o, almenys, se sentien obligats a donar un cert

8. TOURTOULON, 1874, vol. II, p. 309-318; SWIFT, 1894, p. 116-119; SOLDEVILA, 1958, p. 266-270; BURNS, 1976, p. 19-20; VILLACAÑAS, 2003, p. 658-668.

9. CINGOLANI, 2007, p. 336-337.

10. CARRERAS CANDI, 1909, p. 106.

suport econòmic i polític a qualsevol iniciativa que promogués la defensa de les restes de l'ultramar cristià. No podien, per tant, no prendre's seriosament l'empresa de Jaume d'Aragó. No podien desqualificar-la d'entrada com ho faran després els historiadors en vista del seu magre resultat. Havien de jutjar-la com un projecte susceptible, com qualsevol altre, de ser portat a terme amb èxit o de fracassar. Els poderosos havien de valorar les virtuts i els defectes que el pla presentava i ens consta que ho feren. Sabem, per exemple, que el papa Climent IV mostrà la seva preocupació per les dificultats de finançament de l'expedició catalana i que el rei Alfons X de Castella trobava que els mongols i els bizantins no eren uns aliats fiables. Per contra, tenim també constància escrita de la confiança que l'il-khan Abaqa mostrava en la paraula de Jaume I, una opinió que compartien els seus aliats cristians del Pròxim Orient, disposats a defensar la seva croada davant la cúria romana i les principals corts europees. Per això, el nostre objectiu com a historiadors consisteix a mirar d'entendre i explicar les raons que justifiquen les reticències dels uns i els entusiasmes dels altres, a tractar d'esbrinar per què Jaume d'Aragó, més enllà de motius personals d'índole diversa que han estat sovint adduïts (la seva condició de campió incansable de la lluita contra els musulmans o la voluntat de forçar el consentiment del papa per a obtenir el divorci de Teresa Gil de Vidaure i la legalització consegüent de la seva relació amb Berenguera Alfonso)¹¹ i que són, probablement, tots ells certs, prengué la decisió d'embarcar-se en una croada a l'edat de seixanta-un anys.

L'intent de donar resposta a aquesta pregunta ens imposa inevitablement la contextualització de l'empresa del rei Jaume dins el marc de la política internacional de l'època. La gènesi de la conjuntura que la va fer possible es troba en el començament dels anys cinquanta del segle XIII, quan hi hagué dos esdeveniments importants que canviaren la geografia política d'Europa i d'Àsia. Al front occidental, la mort de l'emperador Frederic II el desembre de 1250 donà inici a la ràpida descomposició de l'Imperi patrimonial dels Hohenstaufen, que havien dominat durant els darrers cinquanta anys el Sacre Imperi Romanogermànic i el regne de Sicília.¹² Amb la seva desaparició, s'alteraven substancialment els difícils equilibris polítics que havien definit durant dècades el conflicte entre el papat i l'Imperi. Els gibel·lins de tot Europa retrocedien davant de l'avenç dels güelfs, i el papa, alliberat de la tenalla que l'havia mantingut subjecte durant molts anys, es lliurava definitivament a la casa de França a l'hora de procedir a una reordenació política de la península Itàlica. En efecte, els principals beneficiaris de la iniciativa papal foren els Capets i, més concretament, el comte Carles d'Anjou i de Provença, que des del principi dels anys seixanta es perfilà com el millor candidat per a ocupar el tron de Sicília, usurpat, segons l'opinió del pontífex, des de 1258 per Manfred de Tàrent, el fill bastard de Frederic II. D'altra banda, també aprofità el declivi gibel·lí el rei Alfons X de Castella, que, invocant el seu parentiu amb la casa de Suàbia a través de la seva mare la reina Beatriu, es féu escollir el 1257 rei de romans, candidat al tron imperial germànic, en competència amb el comte Ricard de Cornualla, germà del rei Enric III d'Anglaterra. França i Castella són, per tant, les dues potències que aspiren a omplir l'enorme buit de poder que havia provocat a Occident la decadència dels Staufer.

A Orient, mentrestant, també hi havia hagut transformacions importants.¹³ La desfeta de la croada contra Egipte de Lluís IX de França després de la batalla de Mansurah, esdevinguda el 9 de febrer de 1250, precipità una revolució de palau en el si del sultanat egipci, que comportà l'enderrocament del darrer representant de la dinastia kurda dels aiúbides i la presa del poder de la casta guerrera dels ma-

11. Vegeu MARCOS, 2007, p. 126-132.

12. Vegeu MARCOS, 2007, p. 54-61.

13. Vegeu MARCOS, 2007, p. 21-39.

melucs. Ells instauraren un sistema de govern que valorava l'eficàcia i la resolució militar dels seus sobirans molt per damunt de la seva legitimitat dinàstica i en el qual, per tant, la successió se solia esdevenir de manera violenta. Els sultans mamelucs es marcaren l'objectiu de posar sota la seva autoritat directa Palestina i Síria i dirigiren, per això, els seus atacs contra les dues potències que dominaven aquestes regions; d'una banda, els principats i senyories locals que encara governaven els plançons supervivents del casal aiúbida, i, de l'altra, els estats croats que a penes sobrevivien: el regne de Jerusalem, confinat a una estreta franja costanera, i el principat d'Antioquia, sempre orientat més cap al nord anatòlic i bizantí que no pas cap al sud franc. Un nou i decisiu factor d'inestabilitat s'introduí a la regió amb la invasió de Síria el 1259 per les tropes mongoles comandades per l'il-khan Hülegü de Pèrsia. Dins el marc de la seva gran empresa d'expansió militar a través de l'Orient Mitjà, iniciada per mandat del gran khan Mongke vuit anys enrere, Hülegü ja havia destruït sense contemplacions la xarxa de poder dels ismaelites de la Secta dels Assassins i el centre simbòlic de l'islam universal, el califat abbàsida de Bagdad, i havia posat, a més, sota control el sultanat seljúcida de Rüm. El seu avenç victoriós havia despertat les esperances de les potències cristianes de la zona, que veien en el cabdill budista, que es feia acompanyar per cristians nestorians, la figura mítica del Preste Joan. Per això, el rei ortodox Hethum I de la Petita Armènia i el seu gendre i veí el príncep Boemond VII d'Antioquia s'allistaren entusiasmats a l'exèrcit d'Hülegü i tractaren de convèncer els barons del regne de Jerusalem perquè donessin suport als nouvinguts. Els senyors francs, tanmateix, preferiren mantenir-se neutrals, perquè els relats dels estralls dels mongols de l'Horda d'Or a Polònia i a Hongria i l'actitud insolent dels seus caps els suscitaven una gran desconfiança. Finalment, la campanya imparabile dels mongols de l'Iran s'aturà violentament a la plana d'Ayn Jalut, el 3 de setembre de 1260, quan l'exèrcit d'Hülegü fou derrotat per les tropes mameluques d'una nova estrella ascendent en el sultanat egipci, l'emir Baibars, que pocs dies després assassinava el sultà Qútuz i es convertia en el sobirà d'Egipte. Mentre els mongols abandonaven precipitadament les places conquerides l'hivern i la primavera anteriors, Baibars aprofitava la confusió del moment per a liquidar les restes de dominació aiúbida a la regió. D'ara endavant, tota la seva atenció es concentraria en l'assetjament implacable dels estats croats.

Mentre això s'esdevenia a Orient, Jaume I d'Aragó patia les conseqüències de les dues claudicacions diplomàtiques que s'havia vist obligat a acceptar a les acaballes dels anys cinquanta.¹⁴ Les tensions amb Castella, primerament per l'afer de la successió de Teobald II de Navarra i després per la revolta de l'infant Enric, s'havien acabat oficialment amb l'acord de Sòria de març de 1256, que renovellava el vincle dinàstic entre les dues corones mitjançant el matrimoni de la infanta Constança d'Aragó amb l'infant Manuel de Castella. La incomoditat persistia, tanmateix, entre les dues corts, perquè les pretensions d'hegemonia peninsular d'Alfons el Savi havien augmentat després de fer-se oficial la seva candidatura al tron imperial d'Occident, com ho demostren les gestions del Conqueridor davant del papa a fi d'impedir que el rei castellà s'intitulés «imperator Hispaniarum».¹⁵ D'altra banda, el contenciós amb la Corona francesa per la sobirania de Montpeller arran del conflicte amb el bisbe de Melguèlh donà origen al procés legal que conduí a la signatura la primavera de 1258 del Tractat de Corbeil, que suposava l'acceptació oficial per part del rei d'Aragó de la geografia política de la regió resultant de la croada albigea i de les hàbils maniobres diplomàtiques de Lluís IX. Un altre compromís matrimonial, el del príncep hereu Felip de França i la infanta Isabel d'Aragó, segellà aquest acord, que fou mal rebut als cercles procatalans d'Occitània, especialment en aquells que vi-

14. Vegeu MARCOS, 2007, p. 40-54.

15. Vegeu MARCOS, 2007, p. 207.

vien sotmesos a l'autoritat de Carles d'Anjou i de Provença i reclamaven contra aquest la protecció del Conqueridor. Sentint-se pressionat pels seus veïns europeus, Jaume I decidí aleshores donar un gir radical a la línia güelfa en política internacional que havia mantingut des del començament del seu regnat. Contra tot pronòstic i amb independència de l'escàndol que la seva conducta provocà, el rei acceptà la proposta d'aliança que li féu arribar Manfred de Hohenstaufen, l'empestat usurpador del tron sicilià, i concertà el matrimoni del seu fill l'infant Pere, esdevingut hereu d'Aragó, Catalunya i València, des de la mort del primogènit de Jaume, l'infant Alfons, amb la princesa Constança de Sicília, la filla de l'Staufer.

Durant dos anys, des del 28 de juliol de 1260, que s'oficialitzà a Barcelona el compromís, fins al 13 de juny de 1262, que tingué lloc la cerimònia nupcial a Montpeller, el papa Urbà IV i els reis Lluís de França i Alfons de Castella tractaren d'impedir amb tota mena de pressions diplomàtiques la formalització de l'aliança catalanosiciliana.¹⁶ Jaume I romangué tanmateix incommovible i ignorà els retrets que li feren arribar els uns i els altres. Esperava, sens dubte, grans guanys d'aquesta unió, que havia d'afavorir els interessos polítics i econòmics de la Corona d'Aragó al Magrib i a la Mediterrània oriental, on la influència siciliana era molt forta. L'objectiu preferent del Conqueridor era el regne hàfsida de Tunis, tributari de Sicília des de feia generacions, però el rei també tenia el suport de Manfred per a aprofundir i consolidar les relacions diplomàtiques tot just iniciades amb el sultanat d'Egipte. Per la seva banda, el rei sicilià, mitjançant l'aliança amb Aragó, trencava l'aïllament polític al qual l'havia condemnat la Santa Seu i s'emparentava amb un monarca, la catolicitat del qual estava més enllà de tota sospita. Fins aleshores, Manfred només podia comptar amb l'amistat d'un sobirà caigut en desgràcia, el desterrat emperador llatí de Constantinoble, Balduí II de Courtenay, al qual el príncep Stauffer ja havia donat suport militar abans de la caiguda de la capital imperial a mans dels grecs. Després de la presa de Constantinoble per l'exèrcit de l'emperador nicè Miquel VIII Paleòleg el juliol de 1261, Manfred havia assumit públicament el paper de promotor de l'empresa de restauració de l'Imperi llatí, un «negoci», en la terminologia de l'època, mitjançant el qual esperava obtenir a curt termini la benvolença del papat i a llarg termini l'hegemonia política a la Mediterrània oriental cobejada pels seus avantpassats normands.

Com és ben sabut, tanmateix, ni el patrocini de Balduí de Constantinoble ni el parentiu amb el rei d'Aragó no serviren de res a l'Stauffer quan el 1266 les tropes comandades per Carles d'Anjou, investit rei de Sicília pel papa Climent IV, travessaren la frontera del regne i li infligiren una gran derrota al camp de batalla de Benevent. Manfred va perdre el tron i la vida, sense que el Conqueridor, lligat per la seva promesa de neutralitat en el conflicte feta al rei de França el 1262 i ocupat, a més, per la campanya de Múrcia, acudís en el seu auxili.¹⁷ El monarca català tenia bones raons per a mantenir-se al marge, ja que un conflicte obert amb un príncep francès podia resultar molt perjudicial per als interessos de les possessions ultrapiurenaiques del casal barceloní. La seva inacció no significa tanmateix que la conquesta angevina de Sicília no suposés un greu revés polític per al rei d'Aragó, que, a banda dels efectes negatius generals que per a ell tenia amb tota seguretat l'expansió francesa a la Mediterrània occidental, veia perillar en particular les posicions adquirides als darrers anys al sultanat de Tunis. D'altra banda, l'aposta per Manfred havia compromès davant del papa i de les potències europees el prestigi del sobirà, que aprofità la victòria de Múrcia per a dur a terme una campanya de propaganda personal, l'eco de la qual trobem, per exemple, a la crònica anglesa de Mateu de París. En

16. Vegeu MARCOS, 2007, p. 62-68.

17. Vegeu MARCOS, 2007, p. 90-108.

aquests moments, a més a més, un afer personal, l'intent d'aconseguir l'anul·lació del seu vincle matrimonial amb Teresa Gil de Vidaure a fi de poder legitimar la seva relació amb Berenguera Alfonso, mou també el Conqueridor a buscar l'aprovació del papa Climent IV. L'arribada a Occident dels clams desesperats d'ajuda dels cristians de Síria i Palestina proporcionarà a Jaume I un bon motiu per a donar un impuls nou i ambiciós a la seva política internacional.

Després d'una breu treva en el primer any del seu regnat, el sultà mameluc Baibars havia adoptat el costum d'efectuar totes les primaveres una devastadora campanya militar contra les restes exigües dels estats croats.¹⁸ Mentre els barons del regne de Jerusalem dirigien, principalment, les seves peticions d'auxili al papa i als reis de França i Sicília, que eren els seus interlocutors naturals a Occident, el rei Hethum I de la Petita Armènia havia iniciat, en canvi, una gira diplomàtica d'un abast més ampli, que ultrapassava el marc güelf habitual. El gener de 1265, els seus ambaixadors havien visitat la cort de Jaume el Conqueridor i del seu fill l'infant Pere, que es trobaven aleshores a Calataiud. Tenim constància documental del lliurament a l'infant d'esplèndids presents de la llunyana Anatòlia, però, a desgrat d'això, ni Pere ni el seu pare, ocupats com estaven en aquells moments amb el conflicte que mantenien amb la noblesa aragonesa per causa de l'expedició a Múrcia, no pogueren atendre d'una manera immediata la seva crida.¹⁹ Tanmateix els resultats d'aquesta missió de 1265 no foren descoratjadors per als armenis, que veieren d'aleshores ençà el rei d'Aragó com un aliat potencial seu a Occident. Tot sembla indicar, per contra, que l'acollida que dispensà el papa Climent IV a la mateixa ambaixada no fou pas tan bona. El pontífex dedicava aleshores tots els seus esforços als preparatius de la invasió angevina de Sicília i no disposava ni del temps ni dels recursos per a involucrar-se directament en la gènesi d'una nova empresa militar.

Un cop acabat el negoci sicilià, Climent IV donà ordre d'iniciar la predicació a França d'una croada «in auxilium Terrae Sanctae».²⁰ De la seva correspondència, es desprèn que el pontífex no pensava en l'organització d'una empresa de grans dimensions comandada per un monarca europeu, sinó que més aviat el seu pla era encoratjar el passatge a ultramar d'un exèrcit de dimensions no gaire grans sota el comandament de nobles vinculats a l'Imperi alemany, com el marquès Joan I de Brandenburg, el comte de Luxemburg o el bisbe de Lieja. El papa volia contribuir, sens dubte, a la defensa dels estats croats, però no tenia la intenció de fomentar la repetició d'un «passagium generale» com el de Lluís IX de França de 1248-1254. De fet, tenia una altra empresa en projecte, a la qual preferia destinar més recursos financers. Em refereixo al negoci de Constantinoble, la croada per a la restauració de l'Imperi llatí, que, després de la derrota de Manfred, s'havia convertit en la nova fita de l'ambiciós Carles d'Anjou, hereu també en aquest aspecte de la política dels seus predecessors normands i de Stauffer. L'emperador bizantí era tanmateix un autèntic geni de la diplomàcia internacional i ja feia temps que lluitava per a assegurar la supervivència del seu estat.

La defensa diplomàtica de Miquel VIII s'havia iniciat, en efecte, l'endemà mateix de la reconquesta de Constantinoble el 1261.²¹ Aprofitant el conflicte existent entre el papat i el rei Manfred de Sicília, que s'havia erigit, tal com hem vist, en el campió del desaparegut Imperi llatí, l'emperador grec obrí immediatament negociacions amb la Santa Seu per a la superació del cisma que dividia, des de 1054, les esglésies catolicoromana i ortodoxa. D'aquesta manera, aconseguí neutralitzar la reacció

18. Vegeu MARCOS, 2007, p. 109-124.

19. Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 17, fol. 110. Vegeu CARRERAS CANDI, 1909, p. 107-108; SOLDEVILA, 1995, p. 122-123 i 451-452 i MARCOS, 2007, p. 118-121.

20. Vegeu POTTHAST, 1957, núm. 19605; MARTÈNE i DURAND, 1968, p. 312, núm. 266. Vegeu MARCOS, 2007, p. 121-124.

21. Sobre la situació precedent de l'Imperi bizantí des de 1204 fins a 1261, vegeu MARCOS, 2007, p. 69-89.

occidental durant el pontificat d'Urbà IV (1261-1264). Sota Climent IV, en canvi, la situació empitjorà i el Paleòleg hagué de buscar una altra arma que li permetés aparèixer davant de la cúria romana com un sobirà respectable. La trobà, precisament, en el Pròxim Orient, on acabava tot just d'apostar per una aliança decisiva amb l'il-khanat de Pèrsia. A la primavera de 1265, una filla il·legítima de l'emperador anomenada Maria Paleologuina s'havia convertit en la muller del nou sobirà mongol, Abaqa, fill i successor d'Hülegü, el destructor del califat de Bagdad. Aquesta unió desigual, bàrbara als ulls dels occidentals, però plenament justificada a parer dels grecs, era un pas molt arriscat, que trencava l'equilibri precari que havia intentat mantenir fins aleshores Miquel VIII en la seva política oriental.

Des de la batalla de Köse Dagh el 1243, que havia significat la caiguda del sultanat turc de Rüm o Iconium sota la dominació *de facto* de l'il-khanat persa, el seu estat veí, l'Imperi bizantí de Nicea, havia caigut també sota la influència dels mongols iranians. La situació canvià quan, amb la recuperació de Constantinoble l'estiu de 1261, el sobirà bizantí passà a controlar l'estret dels Dardanels. A través d'aquesta ruta estaven en contacte, en efecte, les dues potències islàmiques més importants d'aquell moment: el sultanat mameluc d'Egipte i el khanat mongol de l'Horda d'Or, que dominava les estepes del sud de les actuals repúbliques d'Ucraïna i Rússia des dels anys trenta. Entre aquest estat mongol, regit per Berke Khan, i l'il-khanat persa existia un llarg contenciós familiar pels territoris limítrofs del Caucas, que havia desembocat més d'una vegada en un conflicte armat. Per aquesta raó, després de la seva ascensió al tron egipci, el sultà Baibars, que era, precisament, com la majoria de mamelucs, nascut al Kiptxak d'origen turc o circassià, s'havia apressat a establir relacions diplomàtiques amb l'Horda d'Or a fi d'assegurar, primerament, la continuïtat pacífica del comerç d'esclaus en aquella regió, d'importància vital per al sultanat, i, en segon lloc, amb l'objecte de pressionar conjuntament ambdues potències l'enemic comú, l'il-khan persa. L'entesa entre Baibars i Berke Khan posà Miquel Paleòleg en una situació molt incòmoda davant del seu aliat tradicional l'il-khan Hülegü.²² Tement les represàlies mongoles a l'Àsia Menor, l'emperador bizantí gosà obstaculitzar durant un any el pas d'una ambaixada egípcia cap a la cort de Berke Khan, però, finalment, va haver de cedir i deixar-la marxar quan una incursió de tropes de l'Horda d'Or i dels seus aliats búlgars envaïren Tràcia l'estiu de 1264. Miquel VIII mirà d'apaivagar momentàniament la còlera dels sobirans islàmics amb l'enviament d'ambaixades carregades de regals, però en lloc de renunciar totalment a l'amistat de l'il-khanat, tal com aquests li demanaven, resolgué, per contra, oficialitzar-la mitjançant el compromís matrimonial esmentat de la seva filla amb Abaqa. Davant les amenaces d'un front comú, búlgar, mongol i egipci, era oportú de respondre amb una aposta clara pel dominador de l'Orient Mitjà, que reprenia en aquells moments el pla d'una nova invasió de Síria i Palestina. D'ara endavant, assumint com a pròpia l'estratègia política de col·laboració amb les potències occidentals que havien defensat el rei de la Petita Armènia i el príncep d'Antioquia arran de la primera campanya mongola del 1260 i que continuaven impulsant també en aquests anys, com ho demostra l'ambaixada davant el rei d'Aragó, Miquel VIII s'erigí com a representat del seu gendre Abaqa davant de la cúria romana i com a devot campió d'una croada cristiano-mongola a Terra Santa contra Baibars. D'aquesta manera, esperava provar suficientment davant de Climent IV la seva bona fe i obtenir així la protecció del pontífex contra Carles d'Anjou.

El primer trimestre de 1267, els plans del papa Climent respecte de les dues empreses militars que l'ocupaven es concretaren amb un resultat divers. Tot just començat l'any, Jaume I li féu saber que tenia la intenció de prendre la creu per anar a lluitar a Terra Santa contra els mamelucs. En con-

22. Vegeu MARCOS, 2007, p. 82-89.

tra d'allò que tal vegada esperava el Conqueridor, el papa reaccionà amb disgust davant d'aquesta notícia, que anava contra el seu desig de limitar l'abast de l'expedició en socors d'ultramar. D'altra banda, la redacció del missatge reial, que no conservem, però que devia ser com a mínim poc afortunada, desvetllà en Climent IV la sospita que el sobirà català no era sincer en el seu propòsit. Inlluït, sens dubte, pels seus prejudicis d'antic servidor del comte francès de Tolosa, el pontífex pensà que Jaume I volia commoure'l per tal que li concedís el divorci de Teresa Gil de Vidaure i, per això, escrigué al rei una carta plena de retrets, desqualificant la seva iniciativa.²³ Per una carta posterior enviada a un dels seus legats, sabem també que Climent no tenia cap confiança en la capacitat del rei per a finançar una croada i temia, per tant, versemblantment que el seu projecte, en cas que arribés a realitzar-se, fos oneros per a l'Església. Per això, se'n desentengué des del primer moment considerant-lo un mer estratagema del monarca català per a guanyar-se el seu favor.

Climent, tanmateix, s'equivocava del tot, perquè justament aquelles mateixes setmanes, quan potser encara no havia rebut la resposta indignada del papa a la seva notícia, Jaume d'Aragó rebia amb tots els honors a Perpinyà una ambaixada de l'il-khan Abaqa, que li proposava formalment que participés juntament amb l'exèrcit mongol en una gran empresa militar contra Baibars d'Egipte. Com es pot llegir al *Llibre dels feits*, la proposta afalagà profundament el Conqueridor, que considerava —digué als seus acompanyants— l'il-khan persa «el més alt rei del món».²⁴ Per això, respongué a la invitació amb l'enviament d'un legat personal, el mercader i ciutadà de Perpinyà Jaume Alaric, que rebé l'encàrrec de negociar a la cort persa de l'il-khan els termes de la seva participació en el projecte. L'actitud del rei contrasta molt amb la resta d'autoritats europees que reberen aquesta mateixa missió o altres de paral·leles i que es limitaren a acomiadar els ambaixadors de les potències orientals amb bones paraules i poca cosa més. El març de 1267, per exemple, el papa Climent respongué amb displicència una carta de l'emperador bizantí, que li oferia reprendre les negociacions per a la unió de les esglésies mitjançant la convocatòria d'un concili ecumènic, si obtenia com a compensació la seguretat que l'Imperi no seria objecte d'una agressió militar durant aquest temps.²⁵ El mes de maig següent, quan potser Miquel Paleòleg encara no havia rebut la missiva papal, arribà novament a la cúria de Viterbo un legat bizantí, acompanyant, amb tota probabilitat, una nova ambaixada de petició d'auxili contra Baibars del rei de la Petita Armènia i del príncep d'Antioquia. Del contingut de la carta de resposta cortesa, però freda, de Climent IV es desprèn que el sobirà grec esmentava en el seu missatge, per primera vegada, la seva voluntat de participar personalment en una empresa militar en socors de Terra Santa.²⁶ L'única cosa —deia— que li impedia fer-ho era el seu temor a un possible atac occidental contra Bizanci. Com veiem, en l'espai d'encara no dos mesos, Miquel VIII Paleòleg havia exhibit davant del pontífex les dues armes diplomàtiques amb què comptava per a forçar l'aturament de les maniobres de Carles d'Anjou. Els seus esforços tanmateix ja eren inútils, perquè en l'endemig s'havia decidit el destí tant del negoci de Constantinoble com de la croada de Terra Santa. Amb l'aquiescència papal, els dos sobirans Capets —Carles I de Sicília i Lluís IX de França, respectivament— s'havien apoderat de la direcció dels dos projectes.²⁷

El 25 de març de 1267, Lluís IX, a desgrat de l'opinió contrària que li havia manifestat explícitament el papa la tardor anterior, prengué la creu juntament amb els seus fills i molts nobles del regne

23. Vegeu POTTHAST, 1957, núm. 19545; MARTÈNE i DURAND, 1968, p. 278, núm. 230.

24. *Llibre dels feits*, cap. 457. Vegeu MARCOS, 2007, p. 138-141.

25. POTTHAST, 1957, núm. 19955; TAUTU, 1953, p. 61-69, núm. 23.

26. POTTHAST, 1957, núm. 20012; MARTÈNE i DURAND, 1968, p. 469, núm. 469.

27. Vegeu MARCOS, 2007, p. 144-148.

en una solemne cerimònia pública celebrada a la Sainte-Chapelle de París. D'aleshores ençà, oblidant per complet les seves reticències anteriors, Climent IV, com a bon súbdit de la Corona de França, posà tots els recursos financers de l'Església a disposició del rei Lluís i exhortà tots els prínceps interessats en la croada a integrar-se en l'empresa francesa, naturalment, en posició de subordinació. Per a la cúria romana, només existia el projecte liderat pel monarca francès, l'únic que tenia, a més, l'aprovació entusiasta dels barons del regne de Jerusalem, que aspiraven a viure una segona edició de la croada dels anys 1248-1254, aquesta vegada beneïda, això sí, per un èxit complet. De manera pràcticament simultània, aquesta primavera s'arribà també a un acord múltiple entre totes les parts implicades en el projecte de restauració de l'Imperi llatí de Constantinoble: l'emperador llatí exiliat Balduí II de Courtenay, el príncep Guillem d'Acaia o de Morea i Carles d'Anjou, que assumí la direcció de l'empresa i es va comprometre a reclutar en l'espai de sis o set anys un exèrcit de dos mil cavallers per a la invasió de l'Imperi bizantí. A canvi del seu ajut, el rei de Sicília esdevenia senyor feudal del príncep d'Acaia i obtenia tots els territoris grecs que havia ocupat en el passat el seu predecessor Manfred i totes les illes de la mar Egea, llevat de Lesbos, Samos, Cos i Quios. D'altra banda, el doble matrimoni d'un fill seu amb l'hereva de la Morea i d'una filla seva amb l'hereu de Constantinoble assegurava a la casa d'Anjou el domini futur de la Romània llatina.

Quan Miquel VIII Paleòleg sabé que el papa havia sancionat i beneït els pactes «contra graecos», suspengué immediatament per inútils els contactes directes amb la cúria. No obstant això, prosseguí les seves maniobres diplomàtiques prop del pontífex, de manera indirecta a través del seu gendre Abaqa, que l'estiu d'aquell mateix any envià una ambaixada a Viterbo presentant el seu projecte d'una croada conjunta cristianomongola contra els mamelucs. En aquesta ocasió, la primera que tenim testimoniada per un document papal, l'il-khan es presentava com un quasicristià, adorador del Crucificat i admirador reverenciós de la senyera de la Creu, i atribuïa tot el mèrit dels seus plans militars al seu sogre Miquel VIII Paleòleg, que els havia —deia— inspirat.²⁸ Forçat per les circumstàncies, Climent IV respongué amablement, lloant la bona disposició de sogre i gendre i adreçant-los per a la concreció dels seus plans als reis Lluís IX de França i Teobald II de Navarra, descrits pel pontífex com els veritables campions de la cristiandat. Ben significativament, el papa no esmenta el Conqueridor, que en aquells moments ja havia enviat Jaume Alaric cap a Orient. L'escepticisme del papa pel que fa a la sinceritat de les intencions croades del rei d'Aragó era, certament, total.

A la tardor de 1267, un esdeveniment gens inesperat, ans molt temut, provocà un gran retard en els preparatius de la croada francesa i la pràctica paralització de l'organització de l'empresa angevina contra Bizanci. Es tracta del començament de l'expedició a Itàlia del jove rei Conradí, l'hereu legítim dels Hohenstaufen, que envià la península amb l'objecte d'expulsar l'usurpador francès del regne dels seus avantpassats normands i alemanys.²⁹ Durant tot un any, fins a la derrota del pretendent davant les tropes angevines al camp de batalla de Tagliacozzo el 23 d'agost de 1268 i la seva posterior execució a Nàpols, totes les potències d'Europa i la Mediterrània tingueren llur atenció fixada sobre aquest nou episodi de la lluita entre güelfs i gibel·lins. Amb la intenció d'internacionalitzar el conflicte, Carles i Conradí utilitzaren armes diplomàtiques per a obtenir el suport dels adversaris del seu rival. El jove Staufer, per exemple, envià ambaixades oficials a Alfons X de Castella i a Baibars d'Egipte i entrà també en contacte, personalment i a través dels seus aliats els infants Enric i Frederic de Castella, amb l'infant Pere d'Aragó, el qual, com a espòs de Constança de Sicília, era el dipositari dels drets discuti-

28. Vegeu POTTHAST, 1957, núm. 20111; MARTÈNE i DURAND, 1968, p. 517, núm. 520; LUPPRIAN, 1981, p. 221-222, núm. 42.

29. Vegeu MARCOS, 2007, p. 149-162.

bles des del punt de vista legitimista, però indubtablement gibel·lins, del difunt Manfred.³⁰ Per la seva banda, Carles d'Anjou es preocupà de desactivar els possibles suports del seu enemic. Per això, adreçà ell també una ambaixada a Baibars i sobretot proposà, els primers mesos de 1268, amb el suport entusiasta de Climent IV, una aliança al Conqueridor, que havia de segellar el matrimoni del rei de Sicília, que acabava d'enviduar de la seva primera muller Beatriu de Provença, amb una filla de Jaume I i Violant d'Hongria, la infanta Maria d'Aragó.³¹ Al meu parer, és probable que Jaume acollís positivament aquesta proposta, que podia suposar el retorn de la Corona d'Aragó a una posició equilibrada en el conflicte entre güelfs i gibel·lins. D'altra banda, és lícit de conjecturar que aquest projecte desagradava molt el germà de la núvia, l'infant Pere, l'enemic mortal del monarca angeví, que l'havia de percebre necessàriament com una clara desautorització dels drets de la seva muller al tron sicilià per part del rei Jaume. Finalment, l'aliança resultà frustrada per la mort sobtada de la infanta Maria, traspasada a Saragossa el gener de 1268, un esdeveniment que colpí profundament el seu pare, que el registra en un gest inusitat i alhora ben significatiu al *Llibre dels feits*.³² D'altra banda, la victòria de Tagliacozzo féu innecessaris els esforços de Carles per a guanyar-se l'amistat de Jaume I. Mentre que el rei d'Aragó mantenia, com ja havia fet el 1266, una actitud de prudent neutralitat, alterada només quan veia perillar els interessos catalans a Tunis, l'infant Pere i la seva muller es convertien en el nou punt de referència per als derrotats gibel·lins, especialment els italians, que trobaren refugi i encoratjament per als seus plans de rebel·lió a llur cort de València. D'ara endavant, entre la Corona d'Aragó i la Corona angevína de Sicília regnaren la tensió i la desconfiança mútues.

Mentre a Itàlia tenia lloc el drama de Conradí, que era, no hem d'oblidar-ho, rei titular de Jerusalem, a ultramar, el sultà Baibars aprofitava el retard de les expedicions de socors per a infligir als estats croats, l'un rere l'altre, cops terribles.³³ En el curs de pocs mesos caigueren a les seves mans el port de Jaffa, la fortalesa templera de Beaufort i la ciutat d'Antioquia, la capital del més antic principat croat. La notícia d'aquests desastres causà una gran commoció a Orient i a Occident i contribuï a accelerar els moviments diplomàtics entorn de l'organització d'una resposta. L'estiu de 1268, a la cort persa de Tabriz, Abaqa donà l'ordre d'escriure una carta al papa, conservada als arxius vaticans, en la qual exposa amb molta claredat el seu projecte militar.³⁴ D'acord amb les seves manifestacions, l'il·khan havia planejat una ofensiva conjunta de tres exèrcits distints contra Baibars: el que ell volia dirigir en persona, les tropes que havia de comandar el rei d'Aragó i les «forces del papa» —diu—, que hem d'identificar, sens dubte, amb l'expedició croada que organitzava en aquells moments Lluís IX de França. Aquest document, que és confegit amb anterioritat a l'arribada de l'ambaixada mongola a València el gener de l'any següent i que fou amb tota probabilitat portat des de Pèrsia pels seus membres, prova l'èxit de la mediació de Jaume Alaric i palesa, de manera retrospectiva, la seriositat de la decisió presa pel Conqueridor el febrer de 1267, quan decidí enviar el seu legat a Orient per a negociar un acord. No sabem què hauria passat si Climent IV hagués pogut llegir aquesta carta. No la va arribar a veure mai, perquè morí el 29 de novembre de 1268, un mes exacte després de l'execució de Conradí. La seva desaparició i l'interregne papal consegüent, forçat per Carles d'Anjou i que es prolongà fins al setembre de 1271, privaren la croada a Terra Santa del lideratge suprem que solia tenir sempre el pontífex en aquestes empreses. D'ara endavant, la coordinació entre el projecte de Lluís de

30. Vegeu WIERUSZWOSKI, 1938, p. 207-209.

31. Vegeu POTTHAST, 1957, núm. 20188; MARTÈNE i DURAND, 1968, p. 547, núm. 568. Vegeu MARCOS, 2007, p. 156-157.

32. *Llibre dels feits*, cap. 471.

33. Vegeu MARCOS, 2007, p. 163-176.

34. Vegeu LUPPRIAN, 1981, p. 223-225, núm. 43.

França i el pla d'Abaqa i Miquel VIII esdevingué impossible. El comboi diplomàtic, integrat per dignataris mongols i legats de l'emperador bizantí, de l'emperador Manuel I Gran Comnè de Trebisonda, del rei de la Petita Armènia i del desposseït príncep Boemond d'Antioquia, que trobà el rei Jaume a València els primers dies de 1269, visità també les corts de França, Sicília, Navarra i Castella i la República de Gènova, però no trobà enlloc res més que bones paraules.³⁵ L'únic que obtingué un èxit apreciable fou el missatger de Miquel Paleòleg, que amb la renovació de la promesa de reactivar les negociacions per a la unió de les esglésies aconseguí per a l'emperador la protecció del rei de França contra les amenaces de Carles d'Anjou.

Mentre els representants del front oriental antimameluc feien llur gira diplomàtica per Europa, Jaume I dedicava totes les seves energies a aplegar les tropes i els recursos necessaris per a l'expedició. Són realment sorprenents l'energia i la capacitat organitzativa que el Conqueridor demostrà en aquests mesos d'activitat frenètica en què viatjà per tots els seus dominis. No hi ha dubte que el rei estava convençut que el seu passatge a ultramar era «obra de Déu» i que pensava portar-lo a terme sense cap vacil·lació. Des de la seva perspectiva, una croada a Terra Santa significava la culminació natural de la seva carrera de campió de la cristiandat en la seva lluita contra l'islam. El 1260, en ocasió de la invasió mongola de Síria i Palestina d'Hülegü, el Conqueridor ja havia declarat la seva intenció d'anar a ultramar per a lluitar «contra els tàrtars» (és a dir, contra els seus aliats actuals) i, fins tot, havia començat a recaptar fons per a l'organització de l'empresa.³⁶ Anys abans, el 1245, després del Concili I de Lió, el rei mostrà també interès per la croada que el papa Innocenci IV havia ordenat predicar en auxili de l'Imperi llatí de Constantinoble contra l'emperador nicè Joan III Ducas Vatatzés, un dels predecessors del seu nou amic Miquel VIII Paleòleg. Aquestes eren tanmateix iniciatives beneïdes i, fins i tot, liderades per la cúria romana, perfectament integrades, per tant, dins el marc general de l'estratègia güelfa europea. L'empresa d'Abaqa i de Miquel VIII Paleòleg, per contra, no era, en absolut, un projecte papal, ans una proposta d'aliança que no era benvista per cap altra potència europea, incloses les més gibelines. La formulaven un sobirà budista, que portava sobre seu tota la càrrega amenaçadora de l'Imperi mongol, i un monarca grec, acusat d'heretgia contumaç, i no tenia el suport de cap de les autoritats franques dels estats croats, llevat del desacreditat príncep d'Antioquia, al qual hom acusava d'estar lliurat a armenis i mongols. Sorpren molt l'audàcia i la independència de criteri de Jaume I, que rebutjà les advertències i les súpliques dels seus fills i del seu gendre i gosà posar la seva vida i el seu prestigi en unes mans tan poc fiables, en opinió d'Alfons X de Castella, com les de l'il-khan i l'emperador bizantí.

En la seva decisió, el rei tenia, probablement, l'aprovació i el suport dels mercaders de les ciutats més importants dels seus regnes, com Jaume Alaric, i dels armadors dels vaixells de la seva flota, que ambicionaven l'entrada no solament als mercats de Síria, Palestina i Egipte, sinó també a les rutes comercials fabuloses de l'Imperi mongol. També havia de ser decisiu per al rei el desig de rivalitzar amb la casa de França a ultramar, en un territori que Lluís IX de França i Carles de Sicília consideraven pràcticament seu, i, especialment, el monarca angeví després de la mort del rei titular de Jerusalem, l'infortunat Conradí. Segons la meua opinió, aquesta rivalitat justifica també en part la precipitació de la marxa del Conqueridor cap a Orient, interessat a arribar a la regió abans que partís l'expedició de Lluís IX, planejada per a la primavera de 1270, i que el sobirà francès es convertís en el comandant de tota l'expedició occidental. D'altra banda, també és possible que Jaume I volgués asse-

35. Vegeu MARCOS, 2007, p. 169-176.

36. Vegeu MARCOS, 1996, p. 218-221.

gurar amb la seva partida avançada que el destí de la croada general fos Síria i no pas, com potser ja havia començat a córrer per les corts d'Europa i com finalment va ser, el sultanat hàfsida de Tunis. A desgrat dels intents de justificació d'alguns historiadors francesos, que volen deslliurar el rei Lluís de qualsevol sospita d'oportunisme polític, no sembla que es pugui dubtar del fet que la croada de Tunis fou concebuda per a assegurar definitivament la dominació angevina sobre aquesta regió. Des d'aquest punt de vista, era un acte d'agressió contra els interessos que la Corona d'Aragó tenia al sultanat, que ens consta que desagradà profundament el monarca català. Aquesta és una dada que no hem de menystenir.³⁷

No és aquest el lloc per a fer una història detallada de l'empresa croada. En l'espai de vuit mesos, el rei d'Aragó fou capaç de reunir uns contingents comparables als de les croades anteriors de Teobald I de Navarra el 1239 i Ricard de Cornualla el 1240: uns vuit-cents homes a cavall, comptant cavallers i ballesters, prop de dos mil peons i un estol d'aproximadament trenta naus.³⁸ Entre els participants, hi havia representants de la noblesa de Catalunya, Aragó i València i membres del clergat. Cap dels fills legítims del Conqueridor no volgué prendre-hi part, però sí que ho feren tres dels il·legítims: Ferran Sanxis, Pere Ferrandis i Jaume Sarroca, sagristà de Lleida. El dimecres dia 4 de setembre de 1269, la flota catalana salpà des de Barcelona amb rumb cap a Mallorca.³⁹ El quart dia de travessia, esclatà una violenta tempesta que provocà la dispersió dels vaixells. Una setmana després, incapaç de prosseguir el seu viatge, Jaume I desembarcà al port francès d'Aigüesmortes i abandonà el seu propòsit croat. Sobre el rei caigueren les sospites i els retrets descrits al començament d'aquesta comunicació. Com és ben sabut, una part de l'exèrcit croat català arribà durant el mes d'octubre al port de Sant Joan d'Acre i quedà constituït en dues companyies comandades pels fills bastards del rei, Ferran Sanxis i Pere Ferrandis. L'lur estada a Terra Santa es pot reconstruir en part gràcies al denominat *Llibre de racions a Orient* del registre número 17 de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que ens conserva la comptabilitat de les racions pagades als membres d'ambdues companyies i els albarans dels cobraments i pagaments efectuats.⁴⁰ Hi és registrat el compliment de la promesa de «conduyt» que, segons el *Llibre dels feits*, l'ambaixador de Miquel VIII Paleòleg havia fet al rei Jaume a la cort de València. Segons aquest document, l'emperador envià a les forces catalanes instal·lades a Acre 783 «muigs» de civada, pel valor de 2.152 besants i mig, i 664 besants en metàl·lic, que es destinaren, probablement, a pagar l'allotjament de les tropes. A diferència del seu sogre, en canvi, el gran exèrcit que havia promès Abaqa no es presentà davant de les muralles de la capital del regne. Per això, després d'esperar-lo inútilment durant mesos, els fills del Conqueridor resolgueren retornar a Catalunya «having achieved nothing», segons el veredict de demolidor de Steven Runciman. Així conclougué la croada de Jaume I: sense èxit, certament, però tampoc sense constituir una catàstrofe. El mateix Conqueridor no devia considerar-la un mal pla quan el 1274 tractà novament de promoure una empresa similar en el context del Concili II de Lió. Els temps, tanmateix, tampoc no estaven aleshores madurs per a una empresa d'aquestes característiques i, per això, la croada de 1269 roman un cas únic per al seu temps d'aliança militar ofensiva entre potències orientals i occidentals, una iniciativa que palesa l'audàcia i la determinació de Jaume I en la política internacional de les darreres dècades del seu regnat.

37. Vegeu MARCOS, 1996, p. 439-443.

38. Vegeu MARCOS, 2007, p. 177-190.

39. Vegeu MARCOS, 2006, p. 191-197.

40. Vegeu les edicions d'aquest document: RÖHRICHT, 1890, p. 384-394; CARRERAS CANDI, 1909, p. 123-138. Vegeu MARCOS, 2007, p. 205-232.

BIBLIOGRAFIA

Fonts

- JAUME I (1983). *Llibre dels fets del Rei en Jaume*. A: SOLDEVILA, Ferran [ed.]. *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta. (Biblioteca Perenne; 26).
- (1991). *Llibre dels fets del Rei en Jaume*. Ed. de Jordi Bruguera. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics; 10).
- LUPPRIAN, Karl-Ernst [ed.] (1981). *Die Beziehungen der Päpste zu islamischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*. Ciutat del Vaticà. (Studi e Testi; 291).
- MARTÈNE, Edmond; DURAND, Ursin [ed.] (1968). *Thesaurus novus anecdotorum*. Farnborough. [L'edició original és de París, 1717]
- POTTHAST, August (1957). *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVII ad a. MCCCIV*. Graz. [L'edició original és de Berlín, 1874-1875]
- TAUTU, Aloysius L. [ed.] (1953). *Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X (1261-1276) e registris Vaticani aliisque fontibus coll.* Ciutat del Vaticà (Fontes juris canonici orientalis, sèrie III, vol. 5, 1).

Literatura secundària

- BALARD, Michel (1988). *Les croisades*. París.
- BURNS, Robert I. (1976). «The Spiritual Life of James the Conqueror, King of Arago-Catalonia, 1208-1276. Portrait and Selfportrait». *The Catholic Historical Review*, núm. 62, 1, p. 1-35. [També a: BURNS, Robert I., *Moors and Crusaders in Mediterranean Spain, Collected Studies*. Londres: Variorum Reprints, 1978]
- CARRERAS CANDI, Francesc (1909). «La creuada a Terra Santa (1269-1270)». A: *Primer Congrès d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època*. Barcelona, p. 106-138.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2007). *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona: Edicions 62.
- GROUSSET, René (1934-1936). *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*. París. 3 v.
- HAUF, Albert (2003). «Història versus literatura: Apunts sobre Rodes, Grècia i l'Orient en textos catalans medievals». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa [coord.]. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 327-357.
- MARCOS, Ernest (1996). *Die byzantinisch-katalanischen Beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Chronik Jakobs I. von Katalonien-Aragon*. Munic: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Ludwig-Maximilians Universität. (Miscelanea Byzantina Monacensia; 37).
- (1998). «Miguel VIII Paleólogo y Jaime I el Conquistador». A: MORFAKIDIS, Moschos; GARCÍA GÁLVEZ, Isabel [ed.]. *Estudios neogriegos en España e Iberoamérica. II. Historia, literatura y tradición*. Granada: Athos-Pérgamos; Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 1998.
- (2003). «Els catalans i l'Imperi bizantí». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, p. 23-78. (Sèrie Jornades Científiques; 11).
- (2007). *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres.
- PRAWER, Joshua (1970). *Histoire du royaume latin de Jérusalem*. París: GNRS. 2v.
- RICHARD, Jean (1989). «La Croisade de 1270, premier "passage général"?, a *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Comptes Rendus*, p. 510-523.
- RILEY-SMITH, Joanathan (1987). *The Crusades. A Short History*. Londres: Yale University Press.
- RIQUER, Martí de (1975). *Los trovadores en España. Historia literaria y textos*. Barcelona: Planeta. 3 v.
- RÖHRICHT, Reinhold (1890). «Der Kreuzzug des Königs Jacob I. von Aragonien (1269)», *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, núm. 11, p. 372-379.
- RUNCIMAN, Steven (1954-1955). *A History of the Crusades*. Cambridge. 3 v.
- (1955-1985). *The Crusaders States, 1243-1291*. A: SETTON, Kenneth M. *A History of the Crusades*. Filadèlfia. 6 v.
- SOLDEVILA, Ferran (1958). *Vida de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona.
- (1995). *Pere el Gran*. Ed. a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Edició facsimil de l'edició de 1950-1962]

- STERNFELD, Richard (1896). *Ludwigs des Heiligen Kreuzzug nach Tunis 1270 und die Politik Karls I. von Sizilien*. Berlín.
- SWIFT, F. Darwin (1894). *The Life and Times of James the First the Conqueror*. Oxford.
- TOURTOULON, Charles de (1874). *Don Jaime I el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier según las crónicas y documentos inéditos*. València. 2 v.
- VILLACAÑAS, José Luis (2003). *Jaume I el Conquistador*. Madrid: Espasa Fórum.
- WIERUSZOWSKI, Helena (1938). «La corte di Pietro d'Aragona e i precedenti dell'impresa siciliana». *Archivio Storico Italiano*, núm. 17, p. 141-162 i 200-217.
- (1971). «La corte di Pietro d'Aragona e i precedenti dell'impresa siciliana». A: WIERUSZOWSKI, Helena. *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*. Roma. (Storia e Letteratura; 121).
- ZURITA, Jerónimo de (1967-1974). *Anales de la Corona de Aragón*. Saragossa.